

УДК 94(477.7-21)''1926'':314.93-054

Г. Ф. Турченко,
Д. В. Овчаренко

ЕТНІЧНИЙ СКЛАД МІСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ПІВДНЯ УКРАЇНИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ВСЕСОЮЗНОГО ПЕРЕПИСУ НАСЕЛЕННЯ 1926 Р.)

Проаналізовано особливості етнічного складу населення міст Півдня України в середині 1920-х рр. Дана характеристика етнічного складу населення міст на основі матеріалів Всесоюзного перепису населення 1926 р. Висвітлено чисельність та частка національних меншин у складі міського населення кожного з округів південноукраїнського регіону.

Ключові слова: етнічний склад населення, міське населення, урбанізація, Південь України, перепис населення, міграція.

Дослідження ролі етносоціального складу населення міст у розвитку суспільства ХХ ст. є важливим напрямком в історичній науці. Міста були центрами економічного життя в умовах індустріального суспільства, осередками технічного прогресу, мистецького життя та науки, відігравали провідну роль у модернізаційних процесах. При розгляді міського суспільства часто користуються поняттям “урбанізація”.

Під урбанізацією звичайно розуміють процес підвищення ролі міст у розвитку суспільства. Її найголовніші прояви – зростання міських поселень, концентрація населення в них, поширення міського способу життя на сільські поселення. У поняття “урбанізація” включають і якісні зміни в житті суспільства – перетворення його переважно у міське за характером праці, способом життя, розвитком культури [1, с.258].

Вагомий внесок у вивчення національного складу зробив в 1920-і рр. А. Хоменко – автор монографій “Населення України 1897-1927 рр.” та “Національний склад людності УСРР” [2; 3]. Серед сучасних науковців слід виділити праці Б. Чирка та Л. Якубової – дослідників історії національних меншин України у 1920-1930-х рр. [4; 5]. Д. Гринь присвятив свої дослідження аналізу соціально-демографічних процесів в містах України на базі переписів населення 1923, 1926, 1939 рр. [6; 7; 8]. Розвиток етнодемографічних процесів в Україні 20-х рр. ХХ ст. проаналізував у своїх працях О. Воронко [9; 10].

Південноукраїнський регіон охоплює суцільний масив земель, який до 1917 р. включав три губернії – Катеринославську, Херсонську і Таврійську. У 1920-х рр. адміністративний поділ зазнав суттєвих змін. Більшовики мотивували ці зміни необхідністю більш ефективного управління економікою держави. У 1923-1926 рр. тривала реформа адміністративно-територіального устрою. Замість губерній в Україні запроваджували округи. За ці три роки чисельність округів змінювалась. На час Всесоюзного перепису населення 1926 р. на території УСРР існував 41 округ.

У межах колишніх Катеринославської, Херсонської і Таврійської губерній існувало 13 округів: Одеський, Дніпропетровський, Сталінський, Миколаївський, Луганський, Зінов'євський, Херсонський, Запорізький, Маріупольський, Артемівський, Першомайський, Криворізький, Мелітопольський. В рамках нашого дослідження підраховано чисельність всього міського населення Артемівського, Сталінського, Луганського, Маріупольського та Першомайського округів, хоча частина території цих округів виходила за межі Катеринославської, Херсонської та Таврійської губерній.

У Всесоюзному переписі населення 1926 р. було виділено такі категорії міських поселень: 1) міста; 2) міські селища; 3) інші міські поселення.

Перші дві категорії населених пунктів були офіційно затверджені як міські ВУЦВК. Населення третьої категорії селищ було включене до міського Центральним статистичним управлінням України [11, с.77]. Як зазначається у збірнику статистично-економічних відомостей “Міські селища УСРР”, виданому у 1929 р., “законодавство в питанні про розряди населених пунктів далеко від досконалості, і конкретний список міських селищ з одного боку включає певну кількість селищ, що економічно не мають ніякого права на назву міських (це, наприклад, досить численні селища міського типу з кількістю сільськогосподарського населення, що далеко перевищує 50 % всього самодіяльного населення), а, з другого боку, поза цим списком залишається чимало фабрично-заводських, дачних, залізничних селищ, які і чисельністю населення, професійного складу, а також типом зростання, цілком відповідають поняттю міських селищ, з економічної точки зору.

За переписом 1926 року таких неофіційних міських селищ було 226 по Україні (де за попереднім міським переписом населення 1923 р. було не менше як 500 жителів і не більше 50 % самодіяльного населення, що займається сільським господарством)” [12, с.7]. В даній статті розглядається населення всіх міст, міських селищ ті інших міських поселень Півдня України (всього 213).

Найчисельнішими національностями серед міського населення на Півдні України у 1920-х рр. були: українці, росіяни, євреї, німці, болгари, молдавани, греки, поляки та білоруси. Проаналізуємо їх представництво у містах регіону.

Національний склад населення південного регіону на 1926 р. ілюструє таблиця 1.

Таблиця 1.

**Національний склад населення Півдня України у 1926 р.
(за даними Всесоюзного перепису населення 1926 р.)***
[підраховано за: 10, таблиця VI]

Національність	Населення Півдня України		Міське населення Півдня України		Сільське населення Півдня України	
	Кількість осіб	%	Кількість осіб	%	Кількість осіб	%
Українці	4951275	71,7	532687	37,4	4418588	80,6
Росіяни	913838	13,2	446321	31,3	467517	8,5
Білоруси	38330	0,6	11175	0,8	27155	0,5
Поляки	38766	0,6	22580	1,6	16186	0,3
Болгари	84716	1,2	2656	0,2	82060	1,5
Німці	238504	3,5	14595	1	223909	4,1
Молдавани	72934	1,1	3587	0,3	69347	1,3
Греки	69013	1	7627	0,5	61386	1,1
Євреї	457943	6,6	361916	25,4	96027	1,8
Інші	41352	0,6	21641	1,5	19711	0,4
Разом	6906671	100	1424785	100	5481886	100

Наведені дані підтверджують строкатість етнічного складу досліджуваного регіону. Кількість українців серед міських мешканців була найбільшою. Але вона була незрівнянно меншою ніж кількість українців, які проживали у сільській місцевості Півдня. Якщо підрахувати росіян та євреїв серед міських мешканців разом, то їх було у півтори рази більше ніж українців. Ця особливість виділяє південноукраїнський регіон серед інших регіонів України.

Історично склалося, що великою за чисельністю національною меншиною на Півдні були євреї та німці. Але принциповою різницею було місце їх розселення, а саме, місто чи село. Переважна більшість євреїв – 79 %, проживали в містах, займаючись переважно торгівлею та кустарними промислами. Німців, навпаки, в містах Півдня проживало тільки 6,1 % від їх загальної чисельності в регіоні. Основна частина представників цієї національності займалися скотарством та землеробством у сільській місцевості Півдня України. Частка представників найчисельніших національностей серед міських жителів Півдня подана у таблиці 2.

Таблиця 2.

**Національний склад міського населення Півдня України у 1926 р.
(за даними Всесоюзного перепису населення 1926 р.)**
[підраховано за: 10, таблиця VI]

Національність	Населення Півдня України		Міське населення Півдня України		Рівень урбанізова- ності національності
	Кількість осіб	%	Кількість осіб	%	%
Українці	4951275	71,7	532627	37,4	10,8
Росіяни	913838	13,2	446321	31,3	48,8
Білоруси	38330	0,6	11175	0,8	29,2
Поляки	38766	0,6	22580	1,6	58,2
Болгари	84716	1,2	2655	0,2	3,1
Німці	238504	3,5	14595	1	6,1
Молдавани	72934	1,1	3587	0,3	4,9
Греки	69013	1	7627	0,5	11
Євреї	457943	6,6	361916	25,4	79
Інші	41352	0,6	21702	1,5	52,5
Разом	6906671	100	1424785	100	–

Отже представники єврейської, польської, російської національностей проживали переважно у містах Півдня. Українці, греки, німці, молдавани, болгари навпаки, переважно проживали в селах регіону. Їх частка у міському населенні була дуже низькою порівняно з загальною кількістю в регіоні.

Національний склад населення окружних міст південноукраїнського регіону ілюструє таблиця 3. Міста у таблиці подані згідно чисельності населення, від найбільших до найменших.

* Національності у таблиці представлені в тому порядку, як вони наведені у Всесоюзному переписі населення 1926 р.

Таблиця 3.

**Національний склад населення окружних міст Південної України у 1926 р.
(за даними Всесоюзного перепису населення 1926 року)**
[підраховано за: 10, таблиці VI і X]

Національність	Одеса		Дніпропетровськ		Сталіно		Миколаїв	
	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
Українці	73453	17,5	83748	36	27582	26,1	31362	29,9
Росіяни	162789	38,7	73418	31,5	59518	56,4	46726	44,5
Білоруси	2501	0,6	4338	1,9	1399	1,3	293	0,3
Поляки	10021	2,4	4110	1,8	1346	1,3	1783	1,7
Болгари	1186	0,3	180	0,1	61	0,1	229	0,2
Німці	5522	1,3	1694	0,7	417	0,4	1167	1,1
Молдаване	1048	0,2	71	—	10	—	102	0,1
Греки	1377	0,3	236	0,1	719	0,7	98	0,1
Євреї	153243	36,4	62043	26,6	11342	10,7	21786	20,8
Інші	9722	2,3	3087	1,3	3193	3	1363	1,3
Загальна кількість населення	420862	100	232925	100	105587	100	104909	100

Національність	Луганськ		Зінов'євськ		Херсон		Запоріжжя	
	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
Українці	31127	43,4	29605	44,5	21124	35,9	26387	47,3
Росіяни	31258	43,6	16588	25	21147	36	14472	26
Білоруси	190	0,3	124	0,2	119	0,2	368	0,7
Поляки	461	0,6	704	1,1	502	0,9	480	0,9
Болгари	55	0,1	29	—	27	—	47	0,1
Німці	375	0,5	329	0,5	259	0,4	1664	3
Молдаване	12	—	127	0,2	38	0,1	9	—
Греки	80	0,1	20	—	58	0,1	65	0,1
Євреї	7132	9,9	18358	27,6	14837	25,2	11319	20,3
Інші	1075	1,5	583	0,9	690	1,2	933	1,6
Загальна кількість населення	71765	100	66467	100	58801	100	55744	100

Національність	Маріуполь		Артемівськ		Першомайськ		Кривий Ріг	
	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
Українці	13591	32,9	20755	54,9	17719	55,9	21662	69,2
Росіяни	14576	35,3	8879	23,5	3331	10,5	3117	10
Білоруси	198	0,5	129	0,3	59	0,2	180	0,6
Поляки	302	0,7	341	0,9	254	0,8	216	0,7
Болгари	34	0,1	—	—	20	0,1	—	0
Німці	325	0,8	235	0,6	108	0,3	146	0,5
Молдаване	18	0	31	0,1	48	0,2	—	0
Греки	4181	10,1	111	0,3	7	0	—	0
Євреї	7332	17,7	6631	17,6	9896	31,2	5730	18,3
Інші	784	1,9	668	1,8	241	0,8	234	0,7
Загальна кількість населення	41341	100	37780	100	31683	100	31285	100

Національність	Мелітополь		По всіх окружних містах південноукраїнського регіону	
	Кількість	%	Кількість	%
Українці	5172	20,5	403287	31,4
Росіяни	9749	38,6	465568	36,2
Білоруси	66	0,3	9964	0,8
Поляки	165	0,7	20685	1,6
Болгари	204	0,8	2072	0,2
Німці	440	1,7	12681	1
Молдавани	12	—	1526	0,1
Греки	59	0,2	7011	0,5
Євреї	8583	33,9	338232	26,3
Інші	839	3,3	23412	1,9
Загальна кількість населення	25289	100	1284438	100

Як видно з наведеної таблиці, у 1920-х роках серед населення окружних міст Півдня України існувало три найчисельніші національні групи – українці, росіяни та євреї. Разом вони складали 93,9 % всього населення цих міст. Найчисельнішою групою були росіяни (36,2 %), що в основному забезпечувалося їх великою чисельністю у найбільших окружних містах Півдня, де населення перевищувало 100000 мешканців – Одесі (38,7 %), Сталіно (56,4 %), Миколаєві (44,5 %) та Дніпропетровську (31,5 %). Причому, тільки в останньому їх кількість трохи поступалася кількості українців, а в інших перевищувала її. Єдиним містом, де російська національна група складала абсолютну більшість населення (більш ніж 50 %) було Сталіно. Українці складали суттєву більшість переважно у менших містах – Кривому Розі (69,2 %), Першомайську (55,9 %), Артемівську (54,9 %), Запоріжжі (47,3 %) та Зінов'євську (44,5 %). Виключенням з цієї закономірності був тільки Мелітополь, де кількість мешканців російської національності перевищувала кількість українців майже у два рази. Як видно, у трьох з цих міст (Кривому Розі, Першомайську та Артемівську) більшість української національності була абсолютною. Єврейська національна група була найчисельнішою в Одесі (36,4 %), Мелітополі (33,9 %), де її чисельність навіть перевищувала чисельність українців, Першомайську (31,2 %) та Зінов'євську (27,6 %), де євреї були другими за чисельністю після українців.

Серед населення окружних міст Причорномор'я, як видно з таблиці 3, українців було менше, ніж у інших містах Півдня. В Херсоні та Миколаєві українці складали приблизно третину населення, а в Одесі тільки п'яту частину. В Херсоні чверть населення складали євреї. В Миколаєві майже половину населення складали росіяни.

Ми проаналізували національний склад окружних міст. Розглянемо національний склад інших міст Півдня.

Таблиця 4.

Національний склад населення міст Півдня України у 1926 р., за виключенням окружних міст (за даними всесоюзного перепису населення 1926 р.)
[підраховано за: 10, таблиця VI]

Національність	Одеський округ		Дніпропетровський округ		Сталінський округ		Миколаївський округ	
	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
Українці	4656	38,2	61858	64,4	58219	31,4	14738	55,1
Росіяни	2474	20,3	18400	19,1	113937	61,4	5228	19,6
Білоруси	46	0,4	2222	2,3	4211	2,2	63	0,2
Поляки	58	0,5	2575	2,7	1176	0,6	206	0,8
Болгари	93	0,8	29	0	102	0,05	27	0,1
Німці	204	1,7	801	0,8	1139	0,6	132	0,5
Молдавани	23	0,2	78	0,1	37	0,01	399	1,5
Греки	62	0,5	87	0,1	704	0,4	10	0
Євреї	4442	36,4	9153	9,5	818	0,4	5783	21,6
Інші	146	1,2	912	0,9	5150	2,8	155	0,6
Загальна кількість населення	12204	100	96115	100	185493	100	26741	100

Національність	Луганський округ		Зінов'євський округ		Херсонський округ		Запорізький округ	
	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
Українці	63590	37,5	46046	78,8	19622	63,4	5848	79,1
Росіяни	93195	55	2952	5,1	6665	21,6	623	8,4
Білоруси	2291	1,3	42	0,1	33	0,1	13	0,2
Поляки	1106	0,6	203	0,3	106	0,3	31	0,4
Болгари	62	0,03	4	0	11	0	1	0
Німці	652	0,4	102	0,2	174	0,6	132	1,8
Молдавани	68	0,03	1557	2,7	6	0	7	0,1
Греки	114	0,06	6	0	57	0,2	2	0
Євреї	2507	1,5	7288	12,5	4003	12,9	712	9,6
Інші	5721	3,4	205	0,4	250	0,8	23	0,3
Загальна кількість населення	169306	100	58405	100	30927	100	7392	100

Національність	Маріупольський округ		Артемівський округ		Першомайський округ		Криворізький округ	
	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
Українці	15389	31,7	143041	51,2	2405	55,9	29336	72,6
Росіяни	27596	56,8	109479	39,2	241	10,5	6514	16,1
Білоруси	213	0,4	3902	1,4	37	0,2	215	0,5
Поляки	404	0,8	3268	1,1	181	0,8	210	0,5
Болгари	235	0,4	103	0,03	4	0,1	43	0,1
Німці	579	1,2	3828	1,3	19	0,3	247	0,6
Молдавани	15	0,03	214	0,07	7	0,2	15	0,03
Греки	1204	2,9	287	0,1	3	0	16	0,03
Євреї	2401	4,9	10376	3,7	7445	31,2	3699	9,1
Інші	469	0,9	4929	1,7	58	0,8	125	0,3
Загальна кількість населення	48505	100	279427	100	10400	100	40420	100

Національність	Мелітопольський округ		По всіх округах південноукраїнського регіону	
	Кількість	%	Кількість	%
Українці	8906	37,8	473654	47,9
Росіяни	9715	41,2	397019	40,1
Білоруси	45	0,2	13333	1,3
Поляки	69	0,3	9593	0,9
Болгари	252	1	966	0,09
Німці	551	2,3	8560	0,8
Молдавани	7	0,02	2433	0,2
Греки	79	0,3	2631	0,3
Євреї	3863	16,4	62490	6,3
Інші	273	1,1	18416	2
Загальна кількість населення	23546	100	989095	100

По не окружних містах простежується, що у більшості з них, окрім Одеського, Сталінського, Луганського, Мелітопольського та Маріупольського округів, переважали і мали абсолютну більшість українці. Українців в Сталінському окрузі серед міських жителів даної категорії міст було 26,1 %; Маріупольському –

31,7 %; Мелітопольському – 37,8 %; Луганському – 37,5 %; Одеському – 38,2 %. В Миколаївському окрузі більше половини – 55,1 %. У Херсонському, Зінов'ївському, Запорізькому, Дніпропетровському та Криворізькому округах регіону більше, ніж 60 %. Чисельність росіян по неокружним містам південноукраїнського регіону була не однаковою. В містах Донбасу, а також Маріупольського округу, росіяни складали більше половини населення. В чотирьох округах вона становила двадцять відсотків (Миколаївський, Одеський, Херсонський, Дніпропетровський). Тільки в містах Запорізького, Зінов'ївського та Першомайського округів цей показник становив, відповідно, 8,4 %, 5,1 % та 10,5 %. Чисельність євреїв серед даної категорії населених пунктів становила від 1,5 % у Луганському окрузі до 36,4 % у Одеському. Тобто за цими даними видно, що частка росіян та євреїв була вищою серед мешканців окружних міст Півдня, ніж серед мешканців інших міст регіону. Частка українців серед мешканців окружних міст була на 5 % менша, ніж росіян. Серед мешканців інших міст регіону українців, навпаки, було на 7 % більше за росіян. Отже простежується різниця між етнічним складом окружних та всіх інших міст Півдня України.

Окружні міста регіону засновувались з одного боку як військові центри порубіжних територій, а з іншого як центри фабрично-заводського виробництва, і розвивались як останні протягом другої половини XIX – початку XX ст. Це обумовило їх заселення за рахунок росіян, а також євреїв. Серед українців переїзд з села до великих міст не був поширений. Як наголошує Богдан Кравченко, незначна міграція українців із села до міста була обумовлена не тільки ментально-психологічними факторами, а й соціально-економічними передумовами, які склалися історично [11, с.29]. У губерніях Росії під час кріпосницьких відносин селянство більшою частиною обкладалося оброком. У російських селян не було майже жодних перепон до заробітку на промислових підприємствах у містах.

В Україні традиційно, внаслідок сприятливих умов для землеробства, переважна частина селян виконувала панщину, що фактично унеможливляло переміщення їх до міст. Це, у свою чергу, обумовило більшу підготовленість російських селян до фабрично-заводської праці, вони прибували до великих промислових міст Півдня України. До того ж, як зазначає Ярослав Грицак, в містах Півдня України продовольча ситуація була кращою, ніж в Росії, а рівень заробітної плати вищий на 15 % від загальноімперського наприкінці XIX ст. [12, с.82]. Міста регіону, які мали меншу чисельність населення, були більшою мірою пов'язані із сільським господарством, що і обумовлювало їх більш український характер за складом населення.

Для більш глибокого відображення особливостей національного складу населення міст південноукраїнського регіону, розглянемо в яких округах певні національності мали найбільше представництво.

Як вже зазначалося, найчисельнішими національностями були українці, росіяни та євреї. Наприклад, 37 % росіян від їх загальної чисельності серед міського населення Півдня України мешкало у містах Одеського округу. Майже половина євреїв, міських мешканців, а саме 43,6 %, також проживали у містах Одеського округу, переважно в Одесі. Тобто, тільки половина єврейського міського населення проживало у містах інших дев'яти округів регіону.

Ті національні меншини, які не були багаточисельними, проживали в містах певних регіонів, тобто жили компактно. Так 70,6 % греків від їх міської чисельності проживали в містах Маріупольського округу. 58,7 % білорусів у містах Дніпропетровського округу, 46,9 % молдаван у містах Зінов'ївського округу, 44,6 % поляків, 48,2 % болгар, 39,2 % німців у містах Одеського. Останній факт пояснюється великою чисельністю міського населення Одеського округу порівняно з іншими наведеними округами, за рахунок міста Одеси. Місто заселялося як торгівельне, представниками різних національностей на протязі більше ста років від свого заснування. Отже, з наведених вище даних ми бачимо, що найбільш концентровано проживало грецьке та білоруське населення міст регіону. Більше половини його проживало у містах одного конкретного округу.

Такі особливості розселення були обумовлені колонізаційною політикою уряду Російської імперії на протязі кінця XVIII – XIX ст. Адже російські уряди ще з XVIII ст. планували зробити з цієї території потужний економічний центр, на рівні з центральними промисловими регіонами імперії. За планами уряду, "третьою" столицею Російської імперії, після Санкт-Петербурга та Москви, повинен був стати Катеринослав [13, с.66]. Починаючи з другої половини XVIII ст. заселення цих територій було цілеспрямованою політикою царського уряду. Проект включав в себе формування на цій території прийнятного для імперії етнічного складу населення, достатню русифікацію регіону. Однак це найважливіше питання не було вирішене. Прийнятний для імперії етнічний склад населення не був сформований. На початку XX ст. домінуючим етносом все-таки залишався український [13, с.67]. Частка українців серед всього населення південноукраїнського регіону у 1914 р. становила 56,7 % [14, с.15].

Тепер, розглянемо чисельне представництво міських жителів, які представляли кожну національність порівняно з іншими, по кожному округу. Найбільша частка українців серед міських мешканців проживала у Криворізькому окрузі. Вони складали 71 % міського населення округу. Одним з пояснень цього, на наш погляд, є те, що у даному окрузі до міських було віднесено велику кількість населених пунктів, які мали невелику кількість населення та офіційно не мали статусу міських селищ. А саме в таких поселеннях частка українців серед населення і була високою. Та й саме місто Кривий Ріг фактично утворилося шляхом злиття селищ при рудниках.

Росіяни складали 46,7 % міського населення Маріупольського округу. Це найвищий показник частки російського міського населення серед округів регіону. Міста округу Маріуполь та Бердянськ заселялися

росіянами при заснуванні цих портових, а пізніше і промислових центрів. Найвища частка єврейського міського населення Півдня існувала, за даними Всесоюзного перепису населення 1926 р., у Першомайському окрузі, вона складала 41,2 %.

Серед інших національностей, які були слабо представлені серед міського населення Півдня, слід виділити греків. Представники цієї національності складали 6 % міського населення Маріупольського округу. Німці складали 2,8 % міських жителів Запорізького округу, тобто міст Запоріжжя та Оріхова. Це було обумовлено існуванням німецьких колоній на території цього округу. Поляки складали 2,3 % міського населення Одеського округу, білоруси складали 2 % міського населення Дніпропетровського округу, молдавани 1,3 % міського населення Зінов'ївського округу, болгар 0,9 % міського населення Маріупольського округу. Переселення болгар, в основному на територію Мелітопольського та Одеського округів здійснювалась цілеспрямовано у попередні століття, як і німецьких колоністів на Півдні України.

Таким чином, росіяни, євреї, поляки та білоруси були переважно міськими мешканцями Півдня. В силу історичного розселення та економічного розвитку, спостерігається різниця у національному складі окружних центрів та інших міських селищ регіону. На 1926 р. українці все ще залишалися меншістю у окружних центрах, але були більшістю у інших містах. Але порівняно з 1897 р. простежується чітка тенденція до збільшення чисельності українців та їх частки серед міських жителів Півдня. Якщо у 1897 р. частка українців серед міського населення регіону складала 17,5 %, то у 1926 р. 37,4 %, тобто збільшилась у два рази. В містах з кількістю мешканців більше 100 тис. частка українців збільшилась за цей період у два з половиною рази, з 10 до 25 %. У менших містах приблизно у півтора рази, з 33 до 46 %.

Слід зазначити, що основним шляхом поповнення міського населення південноукраїнського регіону у 1920-х рр. була міграція з сільської місцевості. У першій половині 1920-х рр. до міст поверталися в основному ті, хто виїхав до села під час революції у пошуках джерел існування. У другій половині десятиліття переважала міграція до міст корінних мешканців села.

Саме цей факт став потужним чинником українізації міст регіону. Ці процеси були обумовлені розвитком промисловості внаслідок введення нової економічної політики. Потреба у робочій силі могла бути задоволена тільки при поповненні пролетаріату за рахунок вихідців з села. Також збільшенню частки українців серед міських жителів сприяла нова національна політика радянської влади. Введення української мови у суспільне життя, оформлене на державному рівні, забезпечувало набагато більш сприятливі умови для нових мешканців міст, ніж це було на початку ХХ ст. Отже, промислова модернізація спонукала вплив робочої сили з села до міст. А національна політика, великою мірою, адаптувала сільських мешканців до міського життя. Це були потужні фактори перетворення української нації з "селянської" на модерну, навіть в умовах радянської влади.

Джерела та література

1. Верменич Я. Урбанізаційні процеси в УСРР як об'єкт дослідження у системі локальної історії / Я. Верменич // Проблеми історії України : факти, судження, пошуки. – 2007. – Вип. 16.
2. Хоменко А. Населення України 1897–1927 рр. / А. Хоменко. – Харків : Центральне статистичне управління УСРР, 1927.
3. Хоменко А. Національний склад людності УСРР. / А. Хоменко. – Харків : Державне видавництво України, 1929.
4. Чирко Б. Національні меншини в Україні (20-30 рр. ХХ століття) / Б. Чирко. – К., 1995.
5. Якубова Л. Етнічні меншини у суспільно-політичному та культурному житті УСРР. 20-і – перша половина 30-х рр. ХХ ст. / Л. Якубова. – К., 2006.
6. Гринь Д. Урбанізаційні процеси в Україні у 1920-1930 рр. / Д. Гринь // Сіверянський літопис. – 2000. – № 1. – С. 139-144.
7. Гринь Д. Зміни в національному складі міського населення України у 20-30-х рр. ХХ ст. / Д. Гринь // Україна на порозі ХХІ століття: актуальні питання історії: Збірник наукових праць. – К. : Стило, 1999. – С. 196-202.
8. Гринь Д. Динаміка чисельності та складу міських робітників України у 1920-1930-х роках / Д. Гринь // Наукові записки Ніжинського державного педагогічного університету ім. М.В. Гоголя. – Ніжин, 1999. – С. 97-104.
9. Воронко О. Демографічні процеси в містах України середини 20-х рр. ХХ ст. (за підсумками Всесоюзного перепису населення 1926 р.) / О. Воронко // Література та культура Полісся. – Вип. 20. – Ніжин : НДПУ, 2002. – С. 186-190.
10. Воронко О. Соціально-демографічне становище в Україні за підсумками Всесоюзного перепису населення 1926 року / О. Воронко. – Чернівці, 1997.
11. Пустоход П. Динаміка урбанізованості України в 1897–1939 гг. / П. Пустоход // Міграція та урбанізація населення (на матеріалах України і Польщі). – К., 1992.
12. Міські селища УСРР. Збірник статистично-економічних відомостей. – Харків : Центральне статистичне управління УСРР, 1929.
13. Всесоюзний перепис людності 17 грудня 1926 р. У 56 т. – М., 1928— . Т. XIII. Відділ І. Народність, рідна мова, вік, грамотність. УСРР. Степ. Дніпрянський підрайон. Гірничопромисловий підрайон. – М., 1929.
14. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. / Б. Кравченко ; [пер. з англ. В. Івашко та Д. Корнієнко]. – К. : Основи, 1997.
15. Грицак Я. Нарис історії України: Формування модерної української нації XIX–XX ст. / Я. Грицак. – К. : Генеза, 2000.
16. Турченко Г. Південноукраїнський регіон у контексті формування модерної української нації (XIX – перша чверть ХХ ст.) / Г. Турченко. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2008.
17. Турченко Ф. Південна Україна: модернізація, світова війна, революція (кінець XIX – 1921 р.): Історичні нариси / Ф. Турченко, Г. Турченко – К. : Генеза, 2003.

Турченко Г. Ф., Овчаренко Д. В. Этнический состав городского населения Юга Украины (по материалам Всесоюзной переписи населения 1926 г.)

Проанализированы особенности этнического состава населения городов Юга Украины в середине 1920-х гг. Дана характеристика этнического состава населения городов на основе материалов Всесоюзной переписи населения 1926 г. Отдельно рассмотрен этнический состав населения окружных центров. Освещены численность и доля национальных меньшинств в составе городского населения каждого из округов южнотатарского региона.

Ключевые слова: этнический состав населения, городское население, урбанизация, Юг Украины, перепись населения, миграция.

Turchenko G. F., Ovcharenko D. V. Ethnical composition of urban population in the Southern Ukraine (based on materials of pan-USSR population census in 1926)

The authors analyze peculiarities of the ethnic structure of urban population of South Ukraine in the middle of 1920th. The ethnic structure of the urban population is defined on the basis of 1926 all-union population census. The ethnic structure of the urban population of district cities examined separately. The quantity and part of national minorities in urban population of districts of southukrainian region are widely covered.

Keywords: ethnic structure, urban population, urbanization, South Ukraine, population census, migration.

УДК 94(477)“1920-1930”:323.39

М. О. Фролов

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА УСРР 1920–1930-Х РР.: ВЗАЄМОДІЯ ТА ІЄРАРХІЯ ЕЛЕМЕНТІВ

У статті розглядається архітектура політичної системи радянської України в 20–30-ті рр. ХХ ст. Досліджується місце в ієрархії й взаємодія рад різних рівнів, Політбюро, органів держбезпеки й примуса. Акцентується, що політична система УСРР формувалась як віддзеркалення політичної системи РСФСР і суперечила задекларованим положенням республіканських Конституцій.

Ключові слова: політична система, УСРР, політична еліта, номенклатура

Дієвим інструментом формування критичного ставлення до підневільного і тоталітарного минулого України мають стати історичні аргументи, що розкривають справжню сутність радянської державності, її природи та методів управління. Особливо актуалізується ця теза при зверненні до періоду 1920–1930-х рр. – епохи становлення і генези політичної системи радянської України.

У вітчизняній історіографії бракує комплексного аналізу з історичної системи координат систем та механізмів політичної системи радянської України 1917–1938 рр. Цілком природна ідеалізація і глорифікація радянської історичною наукою більшовицького режиму змінилася на початковому етапі незалежності України перенесенням акцентів у бік вивчення суто національних спроб формування державності, зокрема періоду визвольних змагань. Логіка такої уваги до державотворчих процесів доби Центральної Ради, гетьманату Скоропадського, Директорії не викликає сумнівів. Однак на сьогодні відчувається диспропорція щодо глибини і масштабу аналізу різних сюжетів новітньої історії України довоєнної доби. У цьому контексті звернення до феномену політичної устрою радянської України є важливим завданням.

РСРР був федерацією радянських республік лише декларативно. Насправді існувала й ефективно функціонувала жорстко централізована унітарна держава. Політична система радянської України у цей період досить суттєво відрізнялась від тієї, що існувала в УСРР у 1919–1922 рр. Саме ця обставина дезорієнтувала окремих діячів керівництва республіки, які на певному етапі розвитку комуністичної революції “зверху” не зрозуміли генеральних тенденцій еволюції компартійно-радянської влади та змісту централізаторських процесів у країні.

Українська радянська державність виникла у результаті конкретних подій, пов'язаних із боротьбою за владу на всьому постімперському просторі. Більшовицьке керівництво на чолі із Леніним змушене було після всіх невдач і поразок в Україні у 1917–1920 рр. піти на маскувальні заходи у сфері державотворення, з метою приборкання національно-визвольного руху українців, формування їх лояльного ставлення до компартійно-радянської влади. Але факт існування української радянської державності зовсім не свідчить про те, що верхівка РСДРП(б) – РКП(б) – ВКП(б) будь-коли була згодна на самостійне існування України, навіть у формі автономії або республіки у складі радянської федерації. Домінуючим було бажання, починаючи з жовтня 1917 року, повністю контролювати та формувати владу в Україні, розпоряджатись її ресурсами та надрами, виробленим продуктом промисловості та сільського господарства, власністю, людським потенціалом, землею та територією. Керівництво більшовиків вважало здобутки Української революції у вигляді Центральної Ради та УНР контрреволюцією і все робило для того, щоб знищити українську державну самостійність військово-чекістськими засобами. Відомо, що наприкінці 1920 року радянська Росія розмістила в радянській Україні шість армій загальною чисельністю в 1,2 млн. осіб (1, 164).

Але досвід трьох військово-чекістських вторгнень в Україну у 1917–1920 рр. переконав Леніна та керівництво РКП(б) у тому, що одних лише засобів насилля, методів окупаційного адміністрування буде за-